

De Hazeldonkse Aard te Rijsbergen

door

F. A. BREKELMANS

Ook Noord-Brabant heeft in vroeger tijd tal van gemeenschappelijke gronden gekend; complexen van veelal woest terrein, dat door een geheel dorp of een of meer buurtschappen of door een groot aantal partikulieren gemeenschappelijk werd bezeten of gebruikt. Bijna al die „gemeynten” of vroenten, zoals zij veelal heten, zijn verdwenen.

Men kent hier heden ten dage nog gemene gronden, al dan niet verkleind of van karakter veranderd te Hilvarenbeek, Sint Oedenrode, Sint Michielsgestel, Eersel, Riethoven, Drunen en Den Hout.

Te Hilvarenbeek vormen gronden van De Biest nog een afdeling der gemeente in de zin van art. 177 der Gemeentewet. Te Sint Oedenrode bestaat de Bodem van Elde, die zich vroeger echter mede over andere gemeenten uitstreckte ¹⁾. In Sint Michielsgestel wordt het weidegebied De Bleeken in stand gehouden, dat ten dienste staat van bewoners van de Herdgang Theede (= Thereheide). Het is een restant van de „gemeynt” van Theede en wordt bestuurd door drie gezworenen; de gemeente houdt daarop toezicht ²⁾. Tussen Eersel en Riethoven kent men de gemene gronden van Waalwijk en Schadewijk; in Drunen Giersbergen. De duinen aldaar behoren nu aan de Vereniging tot instandhouding van natuurmonumenten; de wegen in het gehucht komen echter de aldaar wonende boeren toe ³⁾. In Den Hout (gem. Oosterhout) is de Houtse Heuvel — een met bomen beplant grasveld, dat de functie van Markt vervult — nog het gemeenschappelijk eigendom van omwonenden.

In de bronnenuitgave van Prof. Enklaar ⁴⁾ kan men lezen, welke gemeynten er vroeger zoal in dit gewest bestonden. Een

interessant complex was de gemeint van Orthen, waaromtrent rond 1858 een felle strijd is gevoerd tussen de stad 's-Hertogenbosch en de schaarmeesters ⁵).

De Brabantse gemene gronden zijn te onderscheiden van de *marken*, die men kende in het Gooi en in het oosten van Nederland ⁶). Onze gronden vormden niet altijd een publiekrechtelijk lichaam, hun bestuurders bezaten doorgaans geen recht om zelfstandig keuren en verordeningen te maken; ten aanzien van de gewone dorpszaken hadden zij vrijwel geen medezeggenschap. Het transport van niet-gemene gronden binnen de gemeynt geschiedde voor de plaatselijke schepbank. In West-Brabant blijkt niet, dat zij iets te maken hadden met onderhoud van wegen, waterlossingen e.d. of de ondersteuning van armen ⁷).

Aarden.

Een specifieke benaming voor gemene gronden in West-Brabant was: Aard. Dit woord heeft volgens Verdam vele betekenissen, waarvan we noemen: 1. beploegde of bebouwde grond, bouwland; 2. land in het algemeen, grond, vaste grond, in tegenstelling van water; 3. gemeenteweide, -heide, -bosch, -grond; 4. plein, werf; 5. markt-dag; 6. vloer ⁸). Elders leest men, dat de oude betekenis van aard: ploeg- of bouwland is; deze betekenis geldt nog heden ten dage in de Kempen ⁹). Het is vooral de hier genoemde betekenis 3, die we in het oog moeten houden.

Van de Aarden in en rond West-Brabant mogen hier vermeld worden: die van de Vrijheid Turnhout, van de zes dorpen Beerse, Vosselaer, Gierle, Lille, Wechele en Vlimmeren; van Effen onder Prinsenhage, Achtmaal onder Zundert, Notsel onder Ginneken en Hazeldonk onder Rijsbergen.

Van de Turnhoutse Aard werden de scheidspalen gevisiteerd 5 mei 1659 en 2 sept. 1698; hij raakte op diverse punten het gebied van Zondereigen en Baarle-Hertog ¹⁰). De Aard van de dorpen Beersse enz. was omstreeks 1333 door de Hertog van Brabant verkocht aan die dorpen. De uitgiftebrief was echter verloren gegaan,

weshalve Hertogin Maria van Brabant 3 sept. 1393 de uitgifte bekrachtigde ¹¹).

De Aard of gemeynthe van Effen was op cijns genomen door de gemeente en geburen van Den Heuvel, Eyndhoven, Effen en Den Houte te Prinsenhage. Het gebied werd bestuurd door aerdtmeesters; in 1443 werden de volgende bepalingen vastgesteld omtrent het gebruik der gemeente:

- a) Niemand mag hier turf steken of slaan, op straffe ener geldboete en verbeurte van de turf.
- b) Niemand mag hier „schitten” rapen.
- c) Niemand mag steken „in die leechten van der groessen optten Aerdt voors.” ¹²). De gemeynthe van Effen bestond reeds in 1420; de gerechtigden werden toen betiteld als „die goede luyden, die gemeynlick horen in der gemeynthe van Effen”. Deze geven alsdan twee bunder land naast de gemeynthe op erfcijs uit aan Peeter van den Beversluys ¹³).

Ook van de Achtmaalse Aard zijn bepalingen betreffende het gebruik bekend. Deze werden 27 juni 1502 bij overeenkomst vastgesteld door de geburen van Achtmaal „by consente van den scouthe ende in presenciën van den scepenen”. De bepalingen komen hierop neer:

In het gedeelte van den Aard, dat was „vercijnst”, begracht en begraven, mocht men niet komen met schapen of ganzen, op boete van een oude schelling. In de gehele Aard was het verboden turf te slaan, hei te maaien of „saeyen (te) steken”, op dezelfde boete. Een boete van twee schellingen werd geheven voor loslopende varkens, schapen of ganzen; deze dieren werden geschat. Alle boeten kwamen ten voordele van den Heer van Breda, als Heer van (de Eninge van) Rijsbergen, waartoe Achtmaal behoorde ¹⁴).

Te Notsel onder Ginneken lag de gemeenschappelijke heide „Het Goor”. Van haar is niets anders bekend, dan dat zij 19 januari 1712 werd verdeeld tussen een aantal lieden, waartoe behoorden de Drossaard van Breda, Laureys Janssen Peebergh en Joost Peeter Vlamincx. De delingsakte spreekt niet van de oorsprong of het karakter der rechten van genoemde personen ¹⁵).

De Hazeldonkse Aard.

Onder het gehucht Hazeldonk te Rijsbergen, tussen dat dorp en het Kempische plaatsje Meersel lag tot in deze eeuw een complex gronden, dat het gemeenschappelijk bezit vormde van een aantal particulieren. Het bestond uit moerassen, bossen, heide en water. Middenin lag de plas „De Reit” ¹⁶). Het lijdt geen twijfel, dat deze gronden oorspronkelijk aan de Heer van Breda als Heer van Rijsbergen hebben behoord. Zij moeten door deze aan de bewoners van dat gehucht in gebruik zijn gegeven. Hoe en wanneer is echter niet meer te achterhalen. Mogelijk was de betaling voor het gebruik van de Hazeldonkse Aard mede begrepen in de jaarbede, die de onderzaten van de Heer betaalden voor het gebruik der vroente. Prof. Cerutti heeft reeds uitvoerig gehandeld over ontstaan en karakter van deze heffing ¹⁷). In elke domeinrekening verantwoordt de Bredase rentmeester de jaarcijns (d.i. jaarbede), „dye d'onderzaeten schuldich zyn van't gebruyck van de vroenten, verschynende op Bamis dach”. Voor Rijsbergen en Zundert bedroeg die cijns in 1634 vier £ en 10 s. lovens ¹⁸).

Gommers is de eerste geweest, die op het bestaan van dit complex de aandacht vestigde. Hij vermeldt in 1909, dat de Aard bijna 67 H.A. groot was, dat hij 192 schaar- en 8 kalfsweiden omvatte en dat een rentmeester elke twee jaar hout, turf en heiplaggen uit dat terrein verpachtte, waarvan de opbrengst onder de eigenaren pondspondsgewijze werd verdeeld ¹⁹).

Zoals de overlevering luidt en mede blijkens omschrijvingen in verkoopacten van een schaar- of kalfsweide omvatten deze niet een gedeelte van het terrein van den Aard, maar slechts het recht om een bepaald aantal dieren daar te laten weiden of een bepaalde hoeveelheid turf e.d. daaruit te halen. Een schaar(s) was gelijk aan drie kalverweiden ²⁰). Volgens een oude bewoner mocht men voor elke schaar één koe laten weiden. De scharen gelijken dus wel sterk op de waardelen in een mark.

De volksoverlevering weet weinig meer te vertellen van het gemene gebruik van den Aard. Wat er van bekend is, is in tegen-

spraak met het karakter van woeste gronden, dat dit complex steeds heeft gehad. Een zekere Marie Schrickx vertelde omstreeks 1885, dat hier vroeger de mooiste weilanden van de omtrek lagen. Zelfs de boeren uit Beek (Prinsenhage) kwamen hier pachten. Mogelijk heeft deze traditie betrekking op de omgeving van dit terrein.

Een verhaal, dat meer geloof verdient, is dat hier destijds lijdens aan de pest begraven zijn. Een stuk land dicht bij de Pandijksestraat is nog bekend als Pestkerkhof. Wanneer dit opgericht moet zijn, valt niet te achterhalen. Mogelijk dateert het uit de zeventiende eeuw. Het is een algemeen bekend verschijnsel, dat begraafplaatsen van pestlijders omwille van het infectiegevaar ver buiten de dorpskom werden aangelegd ²¹).

De Aard van Hazeldonk is in elk geval zeer oud. In 1483 wordt voor schepenen van Rijsbergen en van Ginneken een rogpacht verkocht, die o.a. vergolden werd uit een bunder weide „in den ouden aert” en een halve schaar „in den nyeuwen aert” ²²). Uit deze terminologie zou men kunnen afleiden enerzijds, dat er van twee complexen — een oude en een nieuwe aard — sprake is, anderzijds, dat hier het woord *schaar* niet een gebruiksrecht, maar een aanwijsbaar stuk grond in den Aard aanduidt. De oude aard is blijkbaar tot weiland ontgonnen.

In 1512 worden voor schepenen van dezelfde plaatsen goederen overgedragen, welke gelegen waren „..... in den Wordel, den Bolck van de Vonder en de Borden beempt te Kaarschot; in Overaa en in Haseldonck *aen den Aert*” ²³).

Van een schaar in dit gebied wordt nog gesproken in een acte van 1627, voor schepenen van Rijsbergen gepasseerd, betreffende het transport van een hoeve groot 2 bunder „tot Rysberghen onder Haeseldonck, met noch ettelycke schaeren, geleghen in den Haseldoncsen Aerd” ²⁴).

Deze acte maakt ons erop attent, dat het recht van gebruik der woeste gronden geen recht was, dat los verhandelbaar was — zoals een erfelijke pacht of een stuk grond — maar dat het was vastgekoppeld aan de eigendom van een *hoeve*. Het is dezelfde toestand, die men aantreft bij de Oostnederlandse markten.

Door deling van nalatenschappen kon het aantal scharen met ongewone breuken worden verdeeld, als er een groot aantal personen bij de boedelscheiding was betrokken. Als bijv. 7 personen 17 scharen moesten delen, krijgt elk van hen $2\frac{3}{7}$ schaar. Deze eigenaardige breuken zijn tot in de 20e eeuw gehandhaafd. Zij hadden b.v. kunnen ontstaan, toen in 1664 de zes erven van Aert Jan Wygaerts en Jacobmyn Adriaen Peeter sMeyers hun ouderlijke erfenis deelden. Gelukkig kreeg een van hen „de gerechtige helft van de schaeren op den Haseldoncksen Aert, hun dividenden tot nu toe int gemeyn toebehoort hebbende” ²⁵).

De Hazeldonkse Aard komt niet voor in de leggers, die werden opgemaakt ten dienste der verponding. Slechts leest men in de legger 1683 van land „achter den Aert-beemt” en van „bossen achter den Aert” ²⁶). Evenmin bespeurt men in de dorpsrekeningen van Rijsbergen enige uitgave of ontvangst wegens dit complex. Het dorpsbestuur schijnt er niet de geringste bemoeienis mee te hebben gehad. Het ziet er naar uit, dat vóór 1808 nimmer grondlasten voor dit gebied zijn betaald.

Anders werd dat tijdens het Koninkrijk Holland. In 1808 werd de gehele heffing van de grondbelasting gereorganiseerd. Te Breda werd benoemd een Commissaris tot het Werk der Verponding. Teneinde de juiste grootte van alle percelen te kennen, werden door bekwame landmeters de zogenaamde Maatboeken opgemaakt. Deze registers bevatten lijsten van alle percelen in een gemeente, met aanduiding der soort van grond, grootte in morgens en roeden en de naam van de eigenaar. Bovendien staat de vorm van elke perceel netjes in het boek afgetekend. Helaas ontbreken aan het Maatboek algemene overzichtskaarten.

In het Rijsbergse Maatboek van 1808 wordt nu voor het eerst uit fiscaal oogpunt notitie genomen van de Hazeldonkse Aard. Onder nr. 2254 vermeldt men: „78 morgen 428 roeden heide, gen. De Hazeldonkse Aard. Naamlijst der eigenaare hiernevens bijleggende” ²⁷). Hoewel die lijst ontbreekt, kennen we toch de namen. Zij bleken n.l. uit een register van opneming der landerijen ²⁸). Er waren er 33 in totaal, allen wonende te Rijsbergen.

Merkwaardig is, dat hier de „schaarhouders” van Den Aard eigenaar genoemd worden. Het staat immers niet vast — en zal ook toen niet vastgestaan hebben — dat deze mensen eigenaar waren van de gronden; de gehele situatie aldaar doet veeleer aan gebruiksrechten denken. De blote eigendom kan zeer wel nog tot in de 18e eeuw bij de Heer van Breda zijn blijven berusten. Zekerheid daaromtrent is niet te krijgen. In elk geval is niet bekend, dat het Domeinbestuur in de Bataafse tijd of later nog rechten op dit complex heeft doen gelden. De „schaarhouders” zijn vermoedelijk langzamerhand van gebruikers eigenaren van de grond geworden. Of van hen wegens hun scharen ooit grondbelasting is geheven, valt moeilijk te achterhalen.

Verkoop van de scharen.

Boven zagen we reeds, dat de Hazeldonkse Aard als gemeenschappelijk bezit is blijven voortbestaan tot in deze eeuw. Hoe is nu aan deze rechtsfiguur een einde gekomen?

De scharen zaten oorspronkelijk vast aan het bezit van een bepaalde hoeve of stuk land. Werden die hoeve of dat land verdeeld, dan verdeelde men ook de scharen. Soms scheidde men zelfs de scharen van de hoeve of het land. Deze gang van zaken was tenslotte oorzaak, dat de scharen in handen kwamen van personen, die niet in Hazeldonk gegoed waren. Toch waren nog in 1808, zoals we zagen, alle eigenaren te Rijsbergen woonachtig.

In de 19e eeuw gaat dat veranderen. Men signaleert enkele lieden, die zich toeleghden op het verzamelen van scharen, wellicht met de bedoeling daardoor rechten op een aanzienlijk deel van het terrein te verkrijgen. Misschien zijn ook plannen tot ontginning aan dat streven niet vreemd geweest.

De scharen werden verkocht bij onderhandse acte of in publieke veiling. Teneinde een inzicht in hun lotgevallen te verkrijgen hebben we een onderzoek ingesteld in de registers van eigendoms- overgang ten hypotheekantore te Breda. Daaruit is gebleken, dat er aanvankelijk drie grote opkopers geweest zijn: de Bredanaar

Schalk van der Meer, de Zundertse koopman Adrianus van Dongen en de Bredase bakker Martinus Ballintijn.

Van der Meer kocht in 1852: $\frac{1}{4}$ in 7 scharen en 2 kalverweiden ²⁹⁾, $1\frac{1}{8}$ schaar en 1 kalverweide ³⁰⁾, $2\frac{1}{4}$ schaar en 1 kalverweide ³¹⁾ en $5\frac{1}{4}$ schaar en $\frac{1}{4}$ kalverweide ³²⁾. Later kocht hij of zijn erfgenaam Mr. Henri Antoine Daniël van der Meer nog andere scharen. Toen in 1895 de nalatenschap van laatstgenoemde werd geveild, waren er ongeveer 77 in totaal; deze werden voor f 1000,— aangekocht door de generaal-majoor der infanterie K. F. A. van de Wall ³³⁾.

Van Dongen kocht in 1852, 1854 en 1866 resp. $1\frac{1}{4}$ schaar ³⁴⁾, $2\frac{1}{4}$ schaar en $\frac{1}{8}$ kalfsweide ³⁵⁾ en $\frac{1}{3}$ in (5 scharen en 1 schaar) ³⁶⁾. De prijs bedroeg rond f 8,— per schaar. Een van deze kavels was indirekt afkomstig van Jan Baptist van Dijk, die genoemd wordt op de reeds vermelde lijst van 1808.

Ballintijn werd in 1870 voor f 250,— eigenaar van 33 scharen en 2 kalfsweiden tegelijk ³⁷⁾.

Uiteindelijk geraakten alle scharen echter in handen van twee verzamelaars: de eerstgenoemde generaal-majoor K. F. A. van de Wall en diens broeder, de Zundertse candidaat-notaris, later Burgemeester van Zundert en Wernhout, L. E. A. F. van de Wall. De eerste kocht tussen 1886 en 1895 ruim 87 scharen en $1\frac{5}{8}$ kalfsweide aan ³⁸⁾. De tweede wist tussen 1902 en 1911 vrijwel alle aandelen in handen te krijgen. In 1902 kocht hij 33 scharen aan ³⁹⁾, doch het volgende jaar nam hij het gehele bezit van zijn broer over, dat toen $142\frac{1}{6}$ schaar en $\frac{3}{8}$ kalfsweide bedroeg ⁴⁰⁾. Later werd dit bezit nog zodanig uitgebreid, dat de Burgemeester in 1931 voor $\frac{4453}{4621}$ in de Hazeldonkse Aard gerechtigd was. Nadat in genoemd jaar een publieke veiling was gehouden ⁴¹⁾, kon hij zich tenslotte geheel eigenaar van alle scharen in Den Aard noemen.

Kon er in de aanvang van de 19e eeuw nog twijfel omtrent het karakter der rechten van de schaarhouders bestaan — waren zij eigenaar of hadden zij slechts een *jus in re aliena*? — het is duidelijk, dat na verloop van een eeuw niet meer aan hun eigendomsrecht kon worden getornd. Derhalve mocht ook de gelukkige be-

zitter der gezamenlijke scharen zich eigenaar van alle gronden in Den Aard noemen.

Burgemeester Van de Wall heeft van zijn rechten een zeer verstandig en een zeer gelukkig gebruik gemaakt. Toen hij nog niet de volledige beschikking over de gronden bezat, liet hij de turf etc. verpachten door de rentmeester, die van oudsher het beheer over de gronden had gevoerd ⁴²). Als zodanig schijnt te zijn opgetreden de Rijsbergenaar Willem van Hoof (1841—1927); deze woonde op de Diunt. Na 1931 is met kracht de ontginning der terreinen ter hand genomen. Sindsdien bestaat de Aard uit welige weilanden en vruchtbare akkers.

Toen L. van de Wall in 1936 stierf, liet hij het gehele bezit na aan de Stichting „Ad usus pios”. Zij was door hem in het leven geroepen om de vaak noodlijdende Hervormde Gemeente van Zundert en Rijsbergen in haar financiën te versterken. De landen, die vroeger een gering voordeel opleverden aan de boeren van Hazeldonk, dragen dus thans bij tot het instandhouden van een kerkelijke gemeente.

Den Aard is een landstreek vol romantiek. Meester Kunst heeft een poëtische verklaring gegeven van de Scheurkous op de Hazeldonkse Aard ⁴³). Veertig jaar lang heeft hier de stoomtram gereden door de heidevelden, pelgrims vervoerend naar het Mariaoord te Meersel-Dreef en de H. Bloedprocessie te Hoogstraten. Hun luidop gebeden rozenhoedjes en hun gezangen hebben geklonken over dit land. In Den Aard stond echter het Nederlandse douanekantoor, dat ook pelgrims nors herinnerde aan de betaling van invoerrechten. Volgens overlevering liep hier vroeger de „Maastrichtse Baan”, waarlangs diligences en postiljons zich spoedden naar het Zuiden. Enkele posthuizen langs die weg zijn nog steeds terug te vinden. Nog onlangs heeft men hier het tragisch voorval kunnen meemaken van een aan godsdienstwaanzin lijdende familie, die uit haar huis werd gezet, het meubilair in weer en wind liet vergaan en zelf maandenlang leefde in de openlucht.

Moge deze bijdrage hen, die meer de romantiek dan de rechts-

historische betekenis van Den Aard zoeken, niet hebben teleurgesteld 44).

AANTEKENINGEN.

- 1) Gemeente-archief Hilvarenbeek, Inv. 4699 en 4701, uit welk laatste nummer blijkt, dat de inwoners van De Biest vrijdom van de houtschat genoten. Mr. A. R. M. Mommers, Sint Oedenrode van oude tijden tot heden (Veghel 1928), 112—137.
- 2) C. Th. Kokke, Inventaris van het archief der gemeente Sint Michiels-Gestel (1949), 23, 107.
- 3) Vriendelijke mededeling van de heer F. W. Smulders te 's-Hertogenbosch. De oorsprong van de gemene gronden te Giersbergen is geheel anders dan bij de overige Brabantse „gemynten”. Oorspronkelijk behoorde alle grond aan de Abdij ter Cameren bij Brussel, die in de 17e eeuw alles aan partikulieren verkocht. Vgl. de artikelen hierover van de heer Smulders in „Met gansen trouw” (Tijdschrift van de Heemkundige Kring „Onsenoort” te Nieuwkuik) jrg. V (1955).
- 4) Dr. D. Th. Enklaar, Gemeene gronden in Noord-Brabant in de Middel-eeuwen (Utrecht 1941). Werken OVR III, 20. Vgl. nog diens Aanvulling op die publikatie in Verslagen en Mededeelingen van de Vereen. OVR X (1952), 266 e.v. en zijn artikel „Gemengde marken” in VMOVR XI (no. 1, 1954), 71—78.
- 5) Mr. A. C. Bondam, De Orthensche verwickelingen (Diss. Groningen-'s-Hertogenbosch 1886); H. B. M. Essink, De archieven van kerkelijk en wereldlijk Orthen ('s-Hertogenbosch 1954), 22—49.
- 6) Mr. A. S. de Blécourt, Kort Begrip van het Oud-Vaderlands Burgerlijk Recht, zesde druk, bewerkt door Mr. H. F. W. D. Fischer (Groningen 1950), 60, 97—98, 102, 113 e.v., 116, 117.
- 7) Voor de kennis van het karakter der Brabantse gemeynten is nog van belang: F. W. Smulders, Dorp, parochie, gemeynt, gericht, in Brabants Heem VII (1955), 2—7.
- 8) J. Verdam, Middelnederlandsch Handwoordenboek ('s Gravenhage 1911), 21. J. Helsen schrijft in Meded. Vereen. voor Naamkunde XXVIII (1952), 127—136 over Akker, Broek, Aard in Kempische dorpskeuren. Volgens hem (p. 133) is Aard: Het gebied van het dorp, dat zich buiten de Akkeren en het Broek uitstreckte. Een aardige betekenis geeft nog K. Stallaert in zijn Glossarium van verouderde rechtstermen I (Leiden 1890, p. 41): Akkerbouw naar de eis der jaargetijden. Over de Aarden handelt zeer uitvoerig Albert van Gorp in Kempische Landschapsgeschiedenis (6e Historisch Congres, Hoogstraten 1937), 52—56.
- 9) Woordenboek der Nederlandsche Taal I, kol. 535.
- 10) Rijksarchief Antwerpen, Gemeente-archief van Baerle-Hertog no. 123. Tekst der visitatie dd. 5 mei 1659 in Taxandria (Turnhout), II (1904/1905), 113—119.
- 11) Taxandria (Turnhout) 1937, 184—185.
- 12) Dr. D. Th. Enklaar, a.w. no. 10.
- 13) a.w. no. 173.
- 14) Taxandria XXXIX (1932), 128; deze uitgave is niet foutloos.
- 15) Gemeente-archief Breda, R Breda 703 en 1000. De heide tussen Ginneken,

Gilze, Alf en Baarle was gemeen tussen die dorpen. Voor het gebruik werden keuren vastgesteld in 1440 en 1475. Zie mijn uitgave daarvan in VMOVR XI no. 2 (1956), 405—414. Onder Ginneken en Bavel kende men ook nog de Gemeente van Beerschot (tussen Bavel en Teteringen) en die van de Weeke Breebeeke of Neringe te Calder. Rijksarchief 's-Hertogenbosch, Archief van de rentmeester der domeinen te Breda, Cijnsboek Ginneken ao. 1725, fol. 34v, 271v en 276v. Te Breda kende men Den Aert nabij de Terheidenseweg. Art. 115 achter de keuren van (c. 1373) in het Houten Boexken spreekt van „achter den Aert tot Belkerem (Belcrum) waert”. Hieruit werd betaald de Aert-chyns. — Mr. W. Bezemer, Rechtsbr. Breda p. 39—40. In 1737 spreekt men nog van „op den Aert aan de Oostzijde van de Terheidenseweg”. G.A. Breda, R Breda 589, fol. 227v.

¹⁶⁾ Bureau kadaaster Breda, Plans van Rijsbergen, sectie E derde blad no. 625.

¹⁷⁾ In zijn studie „De jaarbede in de heerlijkheid Breda”, in dit jaarboek I (1948), 46—49.

¹⁸⁾ Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Archief van de Nassause Domeinraad, Inv. Hingman no. 1205. De dorpsrekeningen van Rijsbergen vermelden nimmer iets over betalingen voor de Hazeldonkse Aard apart. Wel vindt men een uitgaafpost groot f 14-7-6 „voor het gebruyk van 's Heeren Hyde en vroenten”. Vgl. dorpsrekening 1750, fol. 43 r.

¹⁹⁾ J. W. A. Gommers, Beschrijving van Rijsbergen ('s-Hertogenbosch 1912), 27; dezelfde: De oorsprong van Rijsbergen, in: Sinte Ceertruydsbronne XVII (1940), 24—25.

²⁰⁾ Hypotheekkantoor Breda (HKB), deel 778 no. 99. Acte 4 sept. 1895. Te Bokstel, Sint Michielsgestel en Waalre kent men keutrecht. 4 keutrecht zijn gelijk aan één ploegrecht. Vgl. noot 3.

²¹⁾ Gommers (a.w., 327) vermeldt, dat hier rond 1625 hevig de pest heerste. In 1624 stierven aan die ziekte 56 personen; in 1625: 172. Volgens hem bestond er een pestkerkhof „op eenigen afstand buiten de kom van het dorp gelegen”. Vgl. over pestkerkhoven te Alphen: W. J. C. Binck, Omzwingingen in de Alphensche praehistorie (Den Bosch 1945), 12—14 en te Zundert: Hub. J. M. Kunst, Oud Zundert (Brasschaet 1927), 54.

²²⁾ F. A. Brekelmans, Inventaris van het archief van het Oude Mannenhuis te Breda (MS ten gem. archieve Breda), reg. no. 18.

²³⁾ Jhr. Mr. D. P. M. Graswinckel en Jkvr. A. E. R. van den Bosch, Het oud-archief van „Het Arme Weeshuys... der Stadt Breda” (z.pl. 1939), Inv. 666, reg. no. 30. De acte gewaagt ook nog van „een winterlinck weyden in den Aert, alsoo verre alst daer schuldich is in te weyden”. De minuut dezer acte in Gemeente-archief Breda, R Breda 420, f. 116v—117v.

²⁴⁾ Rijksarchief 's-Hertogenbosch, R Rijsbergen 27, acte 11 okt. 1627.

²⁵⁾ Gemeente-archief Breda, R Breda 751, fol. 96 r, acte 30 dec. 1664. Op 10 jan. 1787 transporteerden Anneken Anthonissen, wed. van Arnoldus Adr. Vermeeren en haar kinderen aan Jan Oomen een huis en aanstede te Hazeldonk „met nog twee schaerssen in den Hazeldonksen Aert”. Rijksarchief 's-Hertogenbosch, R Rijsbergen 34, fol. 12r—13r.

²⁶⁾ Gemeente-archief Rijsbergen, Inv. 163, fol. 242v en 245v. Wel vindt men hem in de leggers van het kadaaster onder de benaming „Hazeldonk (Aert van den -)”.

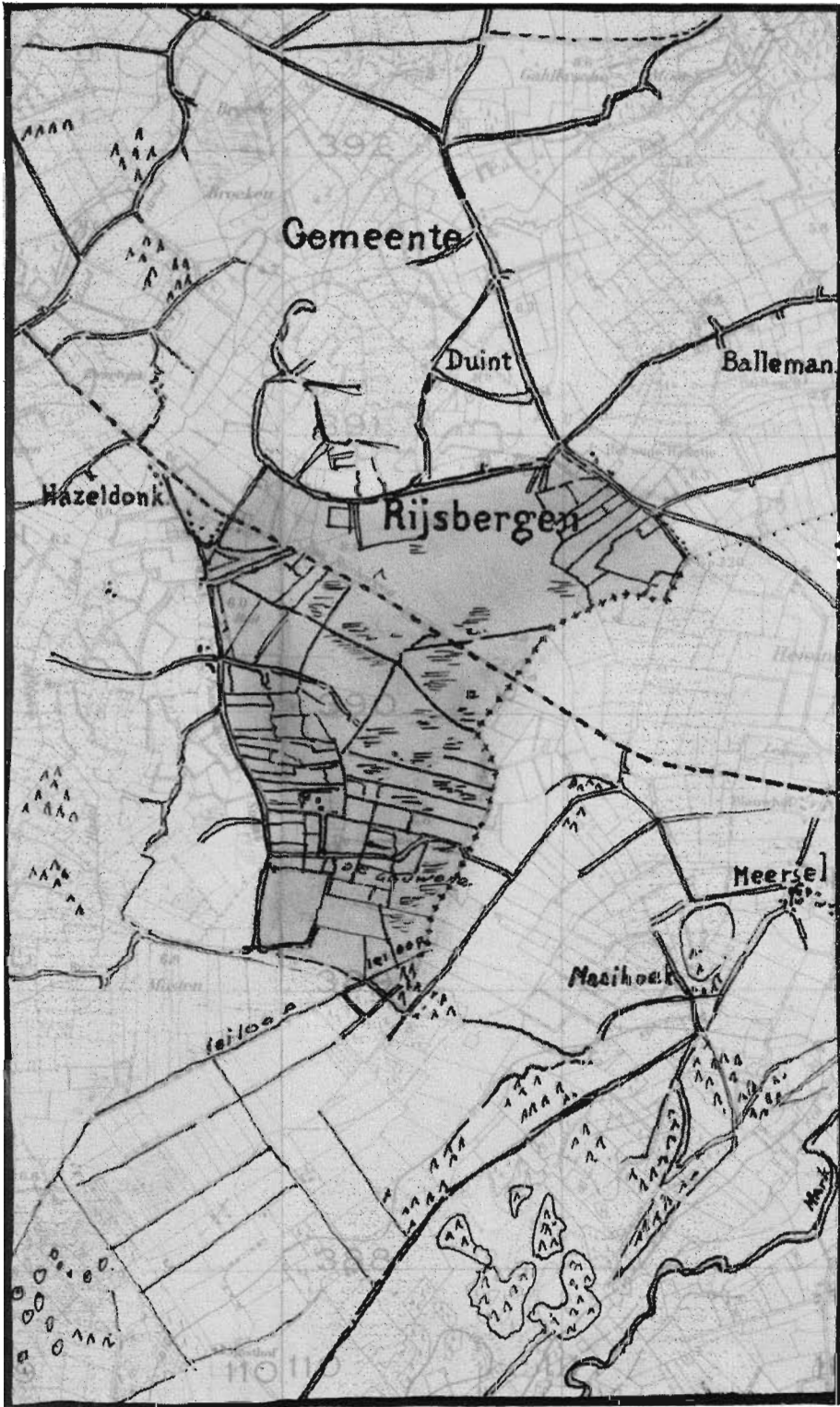
²⁷⁾ A.p. inv. 169, fol. 190r. een morgen is 0,86 H.A.

²⁸⁾ A.p. inv. 170, fol. 119—122.

²⁹⁾ HKB deel 181/60, acte 10 febr. 1852.

³⁰⁾ HKB deel 181/61, acte 10 febr. 1852.

- 31) HKB deel 181/62, acte 10 febr. 1852.
- 32) HKB deel 180/3, acte 21 jan. 1852.
- 33) HKB deel 778/99, acte 4 sept. 1895.
- 34) HKB deel 186/43, acte 8 juni 1852.
- 35) HKB deel 227/49, acte 19 nov. 1854.
- 36) HKB deel 403/40, acte 20 okt. 1866.
- 37) HKB deel 442/98, acte 11/13 maart 1870.
- 38) HKB deel 663/54, acte 30 dec. 1886; 688/36, acte 30 aug. 1888; deel 697/103, acte 20 mei 1889; en deel 778/99, acte 4 sept. 1895.
- 39) HKB deel 882/70, acte 17 juli 1902.
- 40) HKB deel 896/129, acte 12 juni 1903.
- 41) Vriendelijke mededeling van notaris Beker te Ginneken.
- 42) Nog vermeld in een acte van 31 maart 1904. HKB deel 908/96.
- 43) Hub Kunst, De Scheurkous op den Hazeldonksen Aart. Poëtische toponymie. Brabants Heem I (1949), 82.
- 44) Mijn vriendelijke dank aan de heer Hypotheekbewaarder te Breda voor zijn medewerking bij het raadplegen van de betrokken hypotheekregisters, mij mogelijk gemaakt door een vergunning van de Staatssecretaris van het Ministerie van Financiën. Ook aan de heer C. J. Gillis te Breda, die bijgaand kaartje bewerkt heeft.

De Hazeldonkse Aard te Rijsbergen, situatieschets